

Ingrid de Zwarte

De rol en bijdrage van de Nederlandse media ten tijde van de Rwandese genocide: schoten de media tekort?

De rol van de westerse media in de Rwandese genocide van 1994 is door journalisten en wetenschappers hevig bekritiseerd. De media zouden het conflict niet enkel ernstig hebben misvat, maar ook grotendeels hebben genegeerd. In dit artikel onderzoekt Ingrid de Zwarte de berichtgeving van de Rwandese genocide in de Nederlandse media in de periode april tot en met juli 1994. Aan de hand van deze *casestudy* toont zij aan dat de journalistieke verslaggeving en de rol van de westerse media in de Rwandese genocide wellicht complexer was dan de huidige historiografie veronderstelt.

Uit de bijdragen in deze speciale *Groniek*-uitgave is gebleken dat de historicus een bijzondere maar soms ook problematische positie inneemt bij hedendaagse confrontaties met gewelddadigheden uit het verleden. De zogenoemde maatschappelijke taken van de historicus blijven aan een discussie onderhevig, die hoogstwaarschijnlijk nooit tot consensus leidt. Toch lijkt het evident dat historici ten behoeve van de samenleving de rol op zich moeten nemen om maatschappelijke discussies waar mogelijk met wetenschappelijke kennis te versterken. Bij uitingen van massaal geweld kunnen historici zich dan een duale rol aanmeten: zowel in het uiteenzetten en verklaren van het verleden als in het duiden van het heden. De verhouding tussen historici en de media is hierbij zeer interessant. Media bieden de academici een breed platform, maar kunnen tevens zelf het object van onderzoek en kritiek worden. Deze dynamische interactie tussen media en historici is goed zichtbaar wanneer de uitingen van massaal geweld zich in het heden afspelen. Want wat is de taak van de historicus met betrekking

tot hedendaagse uitingen van massaal geweld? Maar ook: wat is de rol van de media en hoe verhouden deze beide beroepsgroepen zich tot elkaar?

Deze rol van de media in tijden van massaal geweld is wellicht nooit zo sterk besproken als na de Rwandese genocide, waarin van april tot en met juli 1994 een geschatte 800.000 Tutsi's tezamen met 10.000 tot 30.000 gematigde oppositie-Hutu's werden vermoord.¹ In dit artikel zal ik aan de hand van een casestudy naar de journalistieke verslaggeving van de Rwandese genocide in de Nederlandse media in de periode april tot en met juli 1994 aantonen hoe problematisch de positie van de media in uitingen van massaal geweld kan zijn, en betogen dat de rol van de media wellicht eveneens overeenkomsten heeft met de maatschappelijke taken van historici in hedendaagse conflicten.

De media en de Rwandese genocide

In 2007 publiceerde het *International Development Research Centre* te Canada de bundel *The media and the Rwanda genocide*. De algemene tendens is krachtig samengevat in een citaat op de achterzijde van het boek:

*'The news media played a crucial role in the 1994 Rwanda genocide: local media fuelled the killings, while the international media either ignored or seriously misconstrued what was happening.'*²

De kritische interdisciplinaire bijdragen in deze bundel – van zowel wetenschappers als journalisten – hebben dan ook uitgesproken titels als: “Missing the story: the media and the Rwanda genocide”, “The media's failure: a reflection on the Rwanda genocide” en “How the media missed the Rwanda genocide”.³ Volgens onder anderen politicoloog Alan Kuperman presenteerden westerse media een totaal verkeerd beeld van het Rwandese conflict aan het publiek, door de initiële uitbarsting van geweld in de hoofdstad Kigali in april 1994 als de hervatting van een bloedige burgeroorlog

1 Dit aantal is gebaseerd op het verschil tussen het officiële aantal Tutsi's voor 1994 en het aantal Tutsi-overlevenden, Gerard Prunier, *The Rwanda crisis, 1959-1994: History of a genocide* (Londen: Hurst, 1995), 265.

2 Allan Thompson, ed., *The media and the Rwanda genocide* (Londen: Pluto Press, 2007).

3 Linda Melvern, “Missing the story: the media and the Rwanda genocide,” in Thompson, ed., *The media and the Rwanda genocide, 198-210*; Richard Dowden, “The media's failure: a reflection on the Rwanda genocide,” in *Ibidem*, 248-255; Alan Kuperman, “How the media missed the Rwanda genocide,” in *Ibidem*, 256-260.

te karakteriseren. Door deze foutieve berichtgeving faalden de media in een van hun belangrijkste maatschappelijke taken, namelijk om te dienen als een ‘surrogate early-warning system’.⁴ De media hebben hierdoor niet afdoende hun overheden en beleidsmakers geïnformeerd over de urgente situatie in Rwanda, niet afdoende geprobeerd aan te zetten tot militair of humanitair ingrijpen en het gehele conflict vanuit een apathische houding benaderd, totdat het te laat was.⁵

Naar aanleiding van bovengenoemde bundel besloot ik de Nederlandse journalistieke verslaggeving van de Rwandese genocide in de periode april tot en met juli 1994 te onderzoeken. Daarbij stond de vraag centraal of de Nederlandse media hebben gefaald in hun verslaggeving van het Rwandese conflict, door de gebeurtenissen onjuist of te beperkt te belichten, zoals *The media and the Rwanda genocide* betoogt.⁶ Om een grondige en tegelijkertijd begrensde casestudy uit te voeren, is de focus komen te liggen op twee grote landelijke kranten: *De Telegraaf* (circulatie ± 725.000; 1994) en *NRC Handelsblad* (circulatie ± 270.000; 1994), evenals het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP). Deze twee kranten zijn geselecteerd op verschil in stijl en lezerspubliek. *De Telegraaf* kan worden gekarakteriseerd als een ‘populaire krant’, met een relatief hoog percentage amusementsbijdragen, sensatiestukken en een overwegend populistische schrijfstijl. *NRC Handelsblad* (NRC) is een ‘kwaliteitskrant’, met meer ruimte voor opinieartikelen en sociaalhistorische context. ANP is in dit onderzoek betrokken als zijnde het grootste Nederlandse persbureau, en daarmee een voorname bron voor alle andere Nederlandse media. Moderne digitale analysemethoden maakten het eenvoudig om de kranten en het ANP op een systematische en kwantificeerbare wijze te analyseren.

De verkenning van bovengenoemde drie media wees direct op een eerste argument tegen de eenzijdige definitie van de westerse media als ‘falend’: in de periode tussen de vliegtuigcrash van de Rwandese president Habyarimana op 6 april en verovering van Kigali door de RPF op 4 juli – de meest gebruikelijke periodisering van de Rwandese genocide – publiceerde *De Telegraaf* 72 artikelen, *NRC* 114 artikelen en bracht het ANP 299 pers-

4 Kuperman, “How the media missed the Rwanda genocide,” in *Ibidem*, 258.

5 *Ibidem*, 256-260.

6 Dit artikel is gebaseerd op de resultaten van mijn onderzoekssessay *Between civil war and genocide, Dutch media coverage of the Rwanda genocide*, April – July 1994, geschreven voor het mastervak ‘The Black Page: Genocide and Justice’ van prof. dr. Johannes Houwink ten Cate, Universiteit van Amsterdam, 20 juli 2012.

berichten exclusief over Rwanda uit.⁷

Tussen burgeroorlog en genocide

Voor de genocide van 1994 bestond Rwanda – een klein land in het gebied van de Grote Meren in Centraal-Afrika – uit drie politieke identiteitsgroepen, verdeeld door traditionele sociaaleconomische verschillen: Hutu's (85 procent), Tutsi's (10 procent) en Twa's (5 procent), traditioneel in hoofdzaak respectievelijk landbouwers, veehouders en jagers-verzamelaars. Het conflict tussen de Hutu's en Tutsi's was decennia voor de genocide ontstaan, gevoed door ruim een eeuw van kolonisatie, de revolutie van 1959 en de daaropvolgende onafhankelijkheid van Rwanda in 1962. De eerste president van onafhankelijk Rwanda, Grégoire Kayibanda van de MDR-Parmehutu-partij, sloot de Tutsi-populatie systematisch buiten de Rwandese samenleving en organiseerde staatsgeorganiseerde massamoorden op de Tutsi's, met als dieptepunt december 1963 en januari 1964. Dit leidde tot hun massale uitvlucht naar buurlanden, met name Oeganda. Kayibanda en de MDR-Parmehutu ontwikkelden een sterk ideologisch discours, dat de Tutsi's neerzette als een buitenlandse minderheid die verantwoordelijk was voor ruim een eeuw van kolonisatie van de inheemse Hutu-bevolking. In de jaren die volgden sloot het regime in toenemende mate ook de Hutu-élite uit, tot Kayibanda in de vroege jaren zeventig politiek gezien volledig geïsoleerd was. In juli 1973 organiseerde majoor-generaal Juvénal Habyarimana een succesvolle coup en nam hij de presidentsfunctie over.

Ondanks beloftes omtrent oplossing van de etnische conflicten in Rwanda, maakte ook de Hutu-president Habyarimana de Tutsi's tot tweederangsburgers. Een aanzienlijk deel van de Tutsi-populatie verbleef in aangrenzende landen, wachtend tot zij terug konden keren naar hun moederland. In 1986 vormden de Rwandese Tutsi's in Oeganda het politieke en militaire Rwandese Patriottische Front (RPF). Zij hadden als hoofddoel de terugkeer naar Rwanda, zo nodig met geweld. Tussen 1990 en 1993 woedde een bloedige burgeroorlog in Rwanda, met als hoofdrolspelers de RPF, de Hutu-oppositie en de achterban van president Habyarimana. Op 4 augustus 1993 tekenden alle partijen het Arusha Vredesakkoord, waarbij een '*Broad Based Transitional Government*' werd gecreëerd, inclusief de

7 Het archief van De Telegraaf is toegankelijk via het archief van de Koninklijke Bibliotheek; www.kranten.kb.nl; het archief van het *NRC Handelsblad* en van het ANP middels persoonlijke inlog op de eigen websites; www.nrc.nl en portal.anp.nl.

RPF. De gevechten stopten echter niet. Op 6 april 1994 convoceerden de presidenten van de regio Habyrimana naar een spoedbijeenkomst in Dar-es-Salaam, en dwongen hem het vredesakkoord te implementeren. Vlak voor de terugkeer in Kigali werd het presidentiële vliegtuig neergeschoten, waarbij Habyarimana en Cyprien Ntayamira, president van Burundi, om het leven kwamen. Alhoewel de verantwoordelijken voor deze aanval tot op de dag van vandaag onbekend zijn, heropende de dood van de president een bloedige oorlog tussen het presidentiële leger en de verantwoordelijk gehouden Tutsi RPF. De oorlog en daarop volgende massamoord op de Tutsi's en Hutu-oppositie kwam pas drie maanden later tot een einde, toen de RPF op 4 juli 1994 de hoofdstad Kigali innam.⁸

Het eerste persbericht van het ANP over de vliegtuigcrash kwam op 6 april om 23.21 uur, en gedurende het verloop van het conflict zou de berichtgeving over Rwanda dagelijks blijven aanhouden. Veelal publiceerden De Telegraaf en NRC de berichten in de buitenlandsectie, maar geregeld haalde Rwanda eveneens de voorpagina. Gedurende de eerste dagen karakteriseerden zowel NRC als De Telegraaf het conflict als de heropening van een 'bloedige burgeroorlog', waarbij de gebruikelijke verschillen in stijl en inhoud tussen NRC en De Telegraaf duidelijk naar voren kwamen. De Telegraaf concentreerde zich voornamelijk op de Belgische blauwhelmen die op 7 april werden vermoord en de daaropvolgende evacuatie van Belgische en andere westerse burgers en soldaten. NRC had meer aandacht voor de politieke en sociale achtergrond van het conflict. Bovendien had NRC een eigen correspondent ter plaatse, Koert Lindijer, wat zonder twijfel bijdroeg aan de kwaliteit van de berichtgeving. Slechts een dag na de vliegtuigcrash schreef NRC dat het conflict niet alleen Hutu tegen Tutsi omvatte, maar ook Hutu tegen Hutu, en dat het waarschijnlijker was dat de politici van Habyarimana's regime achter de aanval zaten dan dat de RPF verantwoordelijk was.⁹ De Telegraaf leek in deze beginfase eerder verward over de situatie, mede door gemengde berichten vanuit het ANP. Beide media portretteerden de RPF zelfs als de hoofdaanvoerder van het geweld deze eerste dagen.¹⁰

De vroege berichtgeving in de Nederlandse media nuanceert direct

- 8 Christopher Kayumba, Jean-Paul Kimonyo, "Bystanders to the Rwandan Conflict & Genocide: Current state of research", Report Ordered by The Livingstone History, Sweden (Kigali 2008) 2-10, via: <http://www.levandehistoria.se> (geraadpleegd op 8 juni 2012).
- 9 Koert Lindijer, 'Presidenten Rwanda en Burundi omgekomen', NRC Handelsblad, 7 april 1994, 4; Idem, 'VN-militairen gedood bij gevechten Rwanda', NRC Handelsblad, 8 april 1994, 4.

enkele voorname misvattingen over de kennis van de westerse media betreffende het Rwandese conflict. Kuperman schreef dat de media *'failed to report that a nationwide killing campaign was under way in Rwanda until almost three weeks into the violence'* en dat de vroege berichtgeving het dodental enorm onderschatte, soms zelfs met de factor tien.¹¹ De Nederlandse media waren zich echter goed bewust dat het geweld niet beperkt bleef tot de hoofdstad Kigali en hadden bovendien schattingen die achteraf zeer accuraat bleken te zijn. Op 18 april bracht het ANP een persbericht uit waarin stond dat massamoorden in het gehele land plaatsvonden en dat er zeker al tienduizenden, mogelijk honderdduizenden doden waren.¹² Deze informatie was vrijgegeven door het Internationale Rode Kruis en is vervolgens in zowel *NRC* als in *De Telegraaf* gepubliceerd, waarbij *NRC* de lagere schatting en *De Telegraaf* de hogere schatting in de titel plaatste.¹³

De dood van president Hayarimana wordt gezien als het beginpunt van de genocide, maar de intentie en de aanzet tot het genocidale proces was er al ver voor 6 april 1994. Het definiëren van de gebeurtenissen als zijnde 'genocide' bleek echter lastig, vooral gezien het bijkomstige politieke element in de oorlog tussen de Tutsi RPF en het Hutu presidentiële leger. Volgens Rwanda-expert Gérard Prunier moet de Rwandese genocide conform het *Verdrag inzake de Voorkoming en Bestrafing van Genocide* (1948) worden gezien als *'a mixed type – partly classical genocide with the systematic massacre of an allegedly racially alien population, and partly political with the systematic killings of political opponents.'*¹⁴ Zonder de kennis van vertrouwelijke rapporten van de Verenigde Naties (VN) en bewijs van de organisatie van de moorden, bleek genocide voor de westerse media hierdoor lange tijd moeilijk te bevestigen.

Toch noemden zowel het ANP als *De Telegraaf* de term 'volkerenmoord' al op 27 april 1994 – slechts drie weken na wat het directe startpunt van de genocide wordt gezien:

- 10 Zie bijvoorbeeld: 'Hoofdstad Kigali in handen rebellen', *De Telegraaf*, 14 april 1994, 13.
- 11 Kuperman, 'How the media missed the Rwanda genocide', 256-257.
- 12 'Bloedbaden in geheel Ruanda', ANP, 18 april 1994.
- 13 'Tienduizenden doden in Rwanda', *NRC Handelsblad*, 19 april 1994, 4; 'Honderdduizend doden in Rwandese tragedie', *De Telegraaf*, 19 april 1994, 11.
- 14 Prunier, *The Rwanda crisis*, 238-239.

‘De moordpartijen en gruweldaden in het Oostafrikaanse land Rwanda nemen steeds meer de vorm aan van een volkerenmoord. Naar het buurland gevluichte Rwandezen melden dat militairen en regeringsgetrouwe milities van de Hutu systematisch alle leden van de Tutsi-minderheid uitmoorden.’¹⁵

Dit gegeven correspondeert niet met de opvatting dat pas in mei 1994 het inzicht in de westerse media kwam dat de massamoorden niets minder dan genocide waren, zoals onder anderen de Franse historicus en politicoloog Jacques Sémelin betoogt.¹⁶ Dit betekent echter niet dat de media vanaf de eerste definitie van ‘volkerenmoord’ het Rwandese conflict niet langer als een burgeroorlog beschouwden. Integendeel: de voornaamste beschrijving van de gebeurtenissen in Rwanda bleef gedurende de gehele periode april tot en met juli dat het conflict het resultaat was van een bloedige burgeroorlog. Toch was er binnen de context van burgeroorlog wel ruimte voor besef van het etnische conflict. De strikte dichotomie van genocide versus burgeroorlog, zoals Kuperman vertegenwoordigt, lijkt daarbij geen stand te houden. In de maanden mei en juni bleven de termen ‘genocide’ en ‘volkerenmoord’ echter enkel vermeld in citaten van VN- of NGO-functionarissen, artikelen van Lindijer of in opinieartikelen. Noch De Telegraaf noch NRC gebruikten de woorden op eigen initiatief.

Dit gebeurde pas nadat het officiële VN-rapport naar buiten kwam, waarin de overheid van Rwanda schuldig werd bevonden aan massamoord op de Tutsi's als onderdeel van een bewust en systematisch geïmplementeerde genocidale campagne, op 1 juli 1994.¹⁷ Pas toen de VN de gewelddadigheden officieel erkenden als onderdeel van een genocidaal proces volgden de Nederlandse media: de moord op president Habyarimana was een heropening van een bloedige burgeroorlog tussen het presidentiële leger en de RPF-rebellen en tevens het startpunt van de bewuste en systematische massamoord op de Tutsi-populatie. Slachtoffers binnen de Hutu-oppositie bleven ‘slechts’ politieke slachtoffers.

15 ‘Regering Rwanda verantwoordelijk voor moordpartijen’, ANP, 27 april 1994; ‘Volk-erenmoord in Rwanda’, *De Telegraaf*, 27 april 1994, 11.

16 Jacques Sémelin, *Purify and destroy. The political uses of massacre and genocide* (Engelse vertaling; Londen; Hurst & Compagny 2007) 158-159.

17 ‘VN-rapporteur: Hutu's bedreven genocide’, NRC Handelsblad, 1 juli 1994, 4; W. Pieters, ‘VN-rapport: slachtingen in Rwanda zorgvuldig gepland’, *De Telegraaf*, 1 juli 1994, 9.

De Nederlandse overheid als passieve omstander?

De beslissing om niet militair te interveniëren in Rwanda heeft ertoe geleid dat de gehele internationale gemeenschap de positie van passieve omstander ('*bystander*') innam, althans zo stelt The media and the Rwanda genocide.¹⁸ In de definitie van sociaalpsycholoog Dennis T. Kahn is een omstander;

*'an individual who passively observes a victim in dire straits without intervening even though he had a clear opportunity to come to the aid of the ailing victim.'*¹⁹

Binnen deze brede definitie kunnen niet alleen individuen, maar ook landen als omstanders worden beschouwd, als zij besluiten niet te interveniëren terwijl zij wel de kans daartoe hebben.

Het falen van de internationale gemeenschap was hiermee tweeledig. Ten eerste had zij te laat ingegrepen, terwijl de noodzaak tot interventie overduidelijk was. Ten tweede hadden de betrokken landen het genocidale proces eerder moeten onderkennen. De Canadese beleidsanalist Gerard Caplan scheef hierover:

*'Until the day it ended with the RPFs military victory, the UN, the governments of the US, France en Belgium, most African countries and the OAU all failed to define the events in Rwanda as full-blown genocide and all continued to recognize members of the *genocidaire* government as legitimate official representatives of their country.'*²⁰

Ook toenmalig secretaris-generaal van de VN Boutros Boutros-Ghali onderschreef het falen van de internationale gemeenschap vaak in het openbaar. *'It is a failure not only for the United Nations; it is a failure for the international community. And all of us are responsible for this failure'*, zei Boutros-Ghali tijdens een VN-persconferentie op 25 mei 1994.²¹ Nederland ging, net als de meeste andere landen, niet in op het verzoek van Boutros-Ghali om troepen te sturen naar Rwanda. Wat betekende dit voor publieke opinies over de positie van de Nederlandse overheid?

18 Zie bijvoorbeeld Roméo Dallaire, "The media dichotomy" in: Thompson, ed., *The media and the Rwanda genocide*, 12-19.

19 Dennis T. Kahn, "Bystander intervention and norm shifting: A social psychological research overview", *Forum for Levande Historia*, 4; <http://www.levandehistoria.se> (geraadpleegd op 16 juni 2012).

20 Gerard Caplan, "Rwanda: Walking the road to genocide" in: Thompson, ed., *The media and the Rwanda genocide*, 20-40, aldaar 28.

21 Geciteerd uit: Semelin, *Purify and destroy*, 160.

De Nederlandse media zagen de eigen overheid in ieder geval destijds duidelijk niet als een passieve omstander. Er zijn althans geen artikelen of opiniestukken die daarop wijzen. Op 1 juni 1994 wees minister van Buitenlandse zaken Pieter Kooijmans (CDA) het voorstel van de Partij van de Arbeid af om enkele Nederlandse officieren over te plaatsen naar Rwanda. Volgens Kooijmans was dit geen wenselijke oplossing, aangezien de militaire eenheid belast was met andere VN-taken. Bovendien was de overheid extra voorzichtig aangezien ‘onze soldaten te veel op Belgen lijken en Belgen daar gehaat zijn.’²² Noch *De Telegraaf* noch *NRC* betwistten dit besluit, zelfs niet in opinieartikelen. Nederland was in dezelfde periode bezig met het opzetten van een tribunaal voor Rwanda – zo schreven beide kranten – waarin overtreders van het internationaal humanitair recht berecht konden worden. Daarmee leken de Nederlandse overheid en media te benadrukken dat Rwanda wel degelijk op hun agenda stond.

Op het zogenoemde ‘*CNN-effect*’ – door middel van krachtige journalistieke verslaggeving de politieke machten en besluitvorming trachten te beïnvloeden – deden de Nederlandse media eveneens geen beroep. De focus bleef gedurende de periode april tot en met juli 1994 op de rol van de VN – en Boutros-Ghali’s falende pogingen tot interventie – en op de Europese landen die nauw betrokken waren bij het conflict in Rwanda: België en Frankrijk. Hoewel de Nederlandse media de humanitaire interventie van de Franse overheid ‘*Opération Turquoise*’ evident steunden, leek dit geen effect te hebben op hun houding ten opzichte van de Nederlandse overheid, die had besloten niet te interveniëren. Rwanda stond op de agenda van de internationale gemeenschap, maar was geenszins de verantwoordelijkheid van Nederland. De Nederlandse overheid prefereerde een internationaal georganiseerd optreden – zowel Afrikaans als westers – die enkel logistieke en financiële ondersteuning betrof. De Nederlandse media leken hiermee in te stemmen.

Besluit

Een aanzienlijk deel van de kritiek op de westerse media en hun rol tijdens de Rwandese genocide blijkt inaccuraat, in ieder geval met betrekking tot de Nederlandse media. In tegenstelling tot de conclusies in de bundel *The media and the Rwanda genocide* toont deze casestudy naar de Nederlandse

22 ‘Kooijmans wijst PvdA-voorstel Rwanda af’, *NRC Handelsblad*, 2 juni 1994, 10.

journalistieke verslaggeving van de Rwandese genocide in de periode april tot en met juli 1994 dat informatie zowel in kwaliteit als in kwantiteit aanwezig was. De media erkenden de ernst van de situatie in een vroeg stadium en sindsdien ging geen dag voorbij zonder berichtgeving over Rwanda. Hoewel het waar is dat ook de Nederlandse media het conflict meestal definieerden als een 'burgeroorlog', begrepen zij snel dat de massamoorden het resultaat waren van een langdurig etnisch en politiek conflict, met voornamelijk burgerslachtoffers. De media gebruikten de woorden 'genocide' en 'volkerenmoord' zelden, maar vermeden of negeerden het etnische aspect van het conflict zeker niet.

De informatie was er, maar dan moest er ook nog een bereidwillig publiek zijn. Wellicht komt het idee van het 'falen' van de media niet enkel voort uit het 'negeren of ernstig misvatten' van de gebeurtenissen, maar door het ontbreken van bereidheid om te lezen over Rwanda. Deze 'mediavermoeidheid' is wat we nu eveneens zien bij conflicten zoals in Syrië: er is afdoende kwalitatief hoogstaande journalistieke verslaggeving, als het publiek bereid is hier aandacht aan te besteden. Het probleem is dat men deze interesse in niet-westerse conflicten over het algemeen snel lijkt te verliezen, vooral als het geweld langdurig aanhoudt.

Toch beantwoordt dit slechts een deel van de vraag, te weten: was de Nederlandse journalistieke verslaggeving van het Rwandese conflict kwalitatief afdoende? Mijn antwoord zou zijn: ja. Als de vraag is of zij naar het best van hun potentieel gebruikmaakten van hun sociale en politieke invloed – inclusief betogen voor interventie – dan is het antwoord complexer. De Nederlandse media deden inderdaad geen oproep tot interventie en veroorzaakten eveneens geen discussie over de verantwoordelijkheid en de positie van de Nederlandse overheid in het conflict. Zowel de Nederlandse overheid als de Nederlandse media leken zich niet geroepen te voelen om deze politieke en sociale capaciteiten voor Rwanda maximaal te benutten.

De centrale probleemstelling aangaande de rol van de internationale media in het Rwandese conflict betreft dus niet enkel wat de westerse media schreven, maar ook wat zij hadden moeten schrijven. Dit verklaart gedeeltelijk de discrepantie tussen de resultaten van deze casestudy en die van mijn gerespecteerde voorgangers, die een actieve en geëngageerde journalistieke bijdrage van de westerse media misten. Maar welke rol hebben de media dan eigenlijk in uitingen van massaal geweld? Hadden de Nederlandse media hun sociale en politieke invloed beter kunnen of moeten benutten? Gegeven de grote risico's van interventie in dit type conflict is dat twijfelachtig. Wel

hadden zij – door meer openlijk over de besluitvorming te berichten – een beter platform kunnen bieden voor publieke discussie en het Rwandese conflict daarmee meer prioriteit kunnen geven. Hierdoor hadden de media eenvoudig een betere en bevredigendere bijdrage kunnen leveren aan de oplossing en verwerking van het Rwandese conflict. En hiermee sluit de rol van de media goed aan de bij de rol die ik voor historici zie weggelegd in de confrontatie met hedendaagse uitingen van geweld of omgang met het gewelddadig verleden: het verspreiden van kennis, podium bieden voor discussie en ruimte creëren voor reflectie en bezinning.